

Nevezetes ősnymtatványok az ELTE Egyetemi Könyvtárban

A latin „incunabulum” kifejezést egy német filológus, Bernhard Mallinckrodt (Mallinkrot, 1591–1664) használta először az 1640-ben Kölnben (typ. Kinchius) megjelent, De ortu ac progressu artis typographicae dissertatio historica című munkájában. Ősnymtatvány az a könyv vagy egyleveles kiadvány, amelyet az európai könyvnyomtatás feltalálása óta, azaz az 1450-es évek közepétől a XV. század végéig, pontosabban 1500. december 31-ig mozgatható betűkkel, szedéssel-nyomással állítottak elő.*

Az ősnymtatványok világszerte a legdrágább dokumentumok közé tartoznak.** Egy-egy példány a könyvkereskedelemben (aukciók, antikváriumok) – mai magyarországi pénznyomban – sok millió forintos áron cserél gazdát a XIX. század óta. Az ősnymtatványok különleges értékét nem elsősorban a tartalmuk határozza meg, közrejátszik benne a nyomdászattörténeti jelentőség, a régiség és az egyedivé tett állapot. A legértékesebbek a könyvnyomtatás feltalálásához időben közelebb álló munkák. Kiemelkedően értékesek mindazok az ősnymtatványok, amelyek egy-egy kontinens, ország, település vagy műhely első termékei közé tartoznak, továbbá az eredetileg is kis számban készült vagy fennmaradt kiadványok. A ritka kötetek közül kiemelkednek mindazok az ősnymtatványok, amelyek mindössze egyetlen ismert példányban maradtak fenn, ezek az úgynevezett világ-unikum példányok. Továbbá különösen értékesek mindazok az ősnymtatványok, amelyeket nem a szokványos papírra, hanem pergamenre nyomtattak, és a középkori gyakorlatnak megfelelően kézzel díszítettek, valamint a XV. században legmodernebbnek számítók, antik auktorok műveit tartalmazó kötetek.

A budapesti Egyetemi Könyvtár (ELTE Egyetemi Könyvtár) állománya – különös tekintettel az országos unikum példányokra – a XVI. század második fele óta őriz ősnymtatványokat. A könyvtár legkorábbi jogelődje, az első nagyszombati jezsuita könyvtár megalapításával (1561) és e könyvtár jogutódai révén jött létre az a Magyarországon egyedülálló ősnymtatvány-gyűjtemény, amely évszázadokon át, egészen a mai napig há-

* A kötetből az ELTE Egyetemi Könyvtár nem őriz példányt, Magyarországon az Országos Széchényi Könyvtárban található meg a nyomtatvány a 302.718 jelzeten.

** http://www.forumrarebooks.com/index.html?nav_id=1

borítás nélkül együtt megmaradt, és lehetőség szerint folyamatosan bővül. A tár egésze kiemelkedő jelentőségű abból a másik szempontból is, hogy állományát nem magángyűjtemény formájában, látványosságként gyűjtötték össze, hanem a kezdetek-kezdeté óta napi használatra, elsősorban oktatásra és tanulásra szánták.

A gyűjtemény eléggé ki nem emelhető, alapvető jellegzetessége, hogy az eredeti állományt évszázadokon keresztül megőrizte. Ezt az egyedülálló sajátosságot bizonyítja mindenekelőtt a kötetekben megtalálható viszonylag sok bejegyzés, marginália. A tár történetére vonatkozó két további fő forrás a kötetekben található egykori tulajdonosi bejegyzéseken kívül a könyvtár fennmaradt XVII. századi kéziratos történeti katalógusai. Az ősnymtatványok száma a könyvtár történetének kezdetétől folyamatosan gyarapodott. Dümmerth Dezső kutatási eredményét elfogadva, mai ismereteink szerint egy ősnymtatvány (Inc. 256, Marcus Tullius Cicero, *Epistolae ad familiares*, Velence, 1487, A. de Paltaszichis – korábban egybekötve egy XVI. századi Cicero, *Epistolae ad familiares*, Párizs, 1557, apud Audoëneum Parvum, kiadással, Ant. 4297) lehetett a könyvtár legrégebben, 1586–1589 között beszerzett és máig folyamatosan használt és megőrzött kötete. Ez az egyik jogelőd könyvtárban, Turóc-Znióváralján (ma Kláštor pod Znievom, Szlovákia) már használt kolligátum a jezsuita oktatásban a XVI. századi kezdetek óta Európa-szerre használt tankönyvnek számított. Legkorábbi tulajdonosi bejegyzése a „*Societatis Jesu inscriptus Catalogus – Collegium Turocensis*”. A későbbi jogelődnek számító könyvtárban, Vágsellyén (ma Šal'a, Szlovákia) egy újabb tulajdonosi bejegyzést írtak ugyanebbe a kötetbe: „*An[no] 1600. Selliensis*”, amelyet három évvel a nagyszombati jezsuita egyetem megalapítását (1635) megelőzően követett a „*Tyrnaviensis 1632*” possessor feltüntetése.

A legrégebbi ősnymtatvány-beszerzések tehát közvetlenül az 1561 utáni évekből származnak. A gyűjteményt bővítő egyik következő nevezetes ősnymtatványban (Thuróczy János, *Chronica Hungarorum*, Brno, Konrad Stahel et Matthias Preinlein, 1488; Inc. 338) a következő bejegyzés olvasható: „*donatus a Francisco Zabo 1590*” – „*Inscriptus Collegij Turociensis Societatis Jesu*”. A csupán nevérol ismert, különben ismeretlen nagyszombati Szabó Ferencet, valószínűleg városi polgárt egy nála ismertebb, nevezetes személy követte újabb könyv-ajándékozóként, Partinger Gáspár. Partinger nagyszombati városi tanácsstag volt, és összesen négy ősnymtatvány kötettel (Nicolaus de Lyra négykötetes Biblia-kommentárjával, *Biblia cum postillis Nicolai de Lyra pars 4*, Inc. 274–278) gazdagította 1616-ban az állományt. Ennek a fatáblára vont bőrkötésben fennmaradt, belül vörös és kék, három- és négysoros iniciálékkal, valamint szövegtagolókkal díszített *Biblia cum postillis Nicolai de Lyra [...]* (Nürnberg, Anton Koberger, 1487) című műnek a címlapján első bejegyzésként az „*Ex dono Dominij Caspari Partingeri Collegij Soc[ieta]tis Jesu Tyrnaviae 1616*” szöveg olvasható, amelyet a máig fennmaradt, valószínűleg legkorábbi nagyszombati kéziratos katalógusra történő utalás követ, az „*Inscriptus Catalogo 1632. L[ittera] N. n[umero] 6. 7. 8. 9*” szöveg-formában.

Ezt az első hat ősnymtatványt továbbiak követték a nagyszombati egyetem megalapításáig (1635). Közülük a legrégebben megjelent nyomtatvány Franciscus de Platea *Opus restitutionum usurarum et excommunicationum* (Padova, Leonardus Achates, 1473) című munkája volt, amelyet az első fennmaradt könyvtári katalógusban a „*Francisci de Platea Opus restitutionum in folio corio rubro Paduae 1473*” formában örökítették meg. Jelenleg ebből a kiadásból – ismeretlen történeti ok miatt – a könyvtár nem őriz példányt, ugyanis az egyetlen magyarországi példány jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában

található meg (jelzete ott: Inc. 518). Ennek a példánynak nem lehet köze az Egyetemi Könyvtár egykori példányához, mivel első előzéklapján – többek között – a következő bejegyzés olvasható: „[...] *Ara 110 kor [...] Rosenthal 14/4 [1]904*”, illetve „*Vigyázó 6836*”. Azaz egy, az 1929-es évben az Akadémiai Könyvtárba került nevezetes magángyűjteményből, gróf Vigyázó Sándor, e könyvtár „második alapítója” hagyatékából származik, ő 1904-ben vásárolta meg a kötetet.

Időben ezt követi Szent Ágoston *De civitate Dei* című művének két velencei kiadása (Gabriele di Pietro, 1475 – Inc. 25; Bonetus Locatellus, 1486/1487 – Inc. 221). Mindkét kötetet a már tervezett egyetemalapításra készülve vásárolhatta jezsuita kollégium, mivel a bennük található egyetlen tulajdonosi bejegyzés ugyanabból az évből, 1632-ből datálódik: „*Collegij Tyrnaviensis Societatis Jesu Catalogo inscriptus 1632, Littera A. numero 23*”, illetve „*Collegij Tyrnaviensis Societatis Jesu Catalogo inscriptus 1632, Littera A. numero 28*,” azaz 1632-ben az 'A' betűnél a 23., illetve a 28. számon katalogizálták őket.

A nagyszombati egyetem megalapítása előtt a gyűjteménybe bekerült teológiai és egyházi ősnymotványok mellett matematikai munka (Claudius Ptolomaeus, *Quadripartitum cum aliis tractatibus*, Venetiis, Bonetus Locatellus, 1493 – Inc. 487) éppúgy megtalálható, mint az 1633-ban beszerzett, a második magyarországi ősnymdából kikerült Antoninus Florentinus *Confessionáléja* (Buda, 1477, RMNy 3 – Inc. 46). Utóbbinak a tulajdonosi bejegyzése a címlapon „*Collegij Tyrnau[iensis] So[cie]t[at]is Jesu 1633. L[ittera] A. N[umero] 193.*” A gyónási és gyóntatási kézikönyv e példányán kívül egy másik, variáns példányt is őriz a kiadványból a könyvtár (Inc. 45). Antoninus Florentinus firenzei érseknek e XV. század közepén készült műve a kor alapvető gyóntatói segédkönyvének számított; magának a műnek több mint száz [!] különböző ősnymotvány-kiadása ismert. Fitz József és Soltész Zoltánné kutatásai tették nyilvánvalóvá, hogy a fenti példányok és egy további, Gyöngyösön őrzött példány a Magyarországon 1477–1480 között működött második hazai ősnymda terméke, és azt nem Nápolyban nyomtatták Matthias Moravus tipográfijában – mint azt a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* szerkesztői állították a kiadványban használt betűk mechanikus vizsgálata alapján (GW2108).

1635 előtt összesen huszonhat ősnymotványt őrzött a nagyszombati jezsuita kollégium könyvtára, ezek közül húsz azóta is, ma is a gyűjtemény része. Valószínű, hogy ezeken kívül még két további, 1635 előtt a nagyszombati jezsuiták részére beszerzett ősnymotványt is őriz a könyvtár, de ezeknek időközben megsérült a tulajdonosi bejegyzése. Azaz az ősnymotványtár legrégebbi huszonnyolc kötetéből huszonkettőt közel 380 éve őriz a könyvtár és használják látogatói.

A nagyszombati jezsuita egyetem megalapítását követően további ősnymotványokkal gyarapodott az állomány. Így például 1637-ben Armandus de Bellovisu *De declaratione difficilium terminorum*át (Basel, 1491 – Inc. 418), 1681-ben Euklidesz *Elementa geometriá*ját (Venezia, Erhard Ratdolt, 1482 – Inc. 115), 1690-ben Petrus Lombardus *Sententiarum libri quatuor*ját (Nürnberg, Anton Koberger, 1491 – Inc. 424) és Michael de Dalen *Casus breves Decretalium*át (Strassburg, Georg Husner, 1493 – Inc. 470), 1692-ben Cassiodorus zsoltármagyarázatait (Cassiodorus Senator, Flavius Magnus Aurelius, *Expositio Psalterii*, Basel, Johann Amerbach, 1491 – Inc. 425) szerezték be. Caius Plinius Secundus *Historia naturalis*-ának 1491-ben megjelent velencei kiadása (Inc. 432) a nagyszombati jezsuita kollégium által megszervezett egyik Mária kongregáció, a Sarlós Boldogasszony Társulat könyvtárából került a jezsuita könyvtárba (az ajándékozó bejegyzés szerint Szomori

Mátyás, talán a társulat egyik tagja adta a kötetet a kongregációnak 1655-ben: „*Sodalitatis B[eatae] V[irginis] Visitantis in Collegio Soc[ietatis] Jesu Tyrnav[ien]sis 1655 dedit Dominus Mathias Szomori*”).

A XVIII. században a jezsuita rend feloszlatásáig (1773) további számos ősnymtatvánnyal gazdagodott a könyvtár állománya, ezek kivétel nélkül használati könyvként, illetve tankönyvként vagy oktatói segédletként és nem célzottan megvásárolt ritkaságként kerültek a gyűjteménybe. Jelentőségük – megviselt állapotuk ellenére – nemcsak a könyv- és könyvtártörténet számára, hanem oktatástörténetben is kimagasló, pótolhatatlan értéket képvisel.

Knapp Éva

